

TOT BEHOUFF DER
SCHAMELE KYNDEREN

De opvoeding van kinderen in het
Burgerweeshuis en Stadsambachtkinderhuis
te Utrecht. 1600 - 1830.

Joost Danbers

Doctoraalscriptie Sociaal-
Economische en Cultuurgeschiedenis
Rijksuniversiteit Utrecht
Vakgroep Geschiedenis
April 1990

Erwin Hoffmann
Toine Schijvenaars

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	1
INLEIDING	2
1. HET ONDERWERP EN DE VRAAGSTELLING	2
2. BRONNEN EN METHODE	6
HOOFDSTUK I: GESCHIEDENIS VAN DE OPVOEDING	10
1. GEZINSHISTORISCHE DISCUSSIES	10
a. De eerste gezinshistorici	11
b. Kritiek	15
2. CIVILISATIETHEORIE	20
a. Ueber den prozess	20
b. Kritiek	26
3. DE KINDERZORG IN NEDERLAND, 1500 - 1830	29
4. VRAAGSTELLING	39
HOOFDSTUK II: DE INRICHTING VAN DE BEIDE TEHUIZEN	40
1. DE GESCHIEDENIS	40
a. Een weeshuis in Utrecht	40
b. De oprichting van het Stadsambachtskinderhuis	42
c. De achttiende eeuw	47
2. HET BESTUUR IN DE BEIDE TEHUIZEN	49
a. Het Burgerweeshuis	49
b. Het Stadsambacht-kinderhuis	51
3. DE OPNAME	54
a. Het beleid van het Burgerweeshuis	54
b. Het beleid van het Stadsambacht-kinderhuis	60
4. DE UITZETTING	64
a. De leeftijd	65
b. De voorwaarden voor uitzetting	67
c. Andere vormen van "uitzetting"	67
d. De uitzetting zelf	71
e. Soldaten en Oost-Indiëvaarders	73
f. De uitzet	78
5. CONCLUSIE	81

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK III: VERZORGING	84
1. HET PERSONEEL: BINNENVADERS EN -MOEDERS	84
a. Binnen het Weeshuis en het Kinderhuis	84
b. Willem Loran: een bijzonder geval?	89
2. GEZONDHEIDSZORG	92
3. VOEDING	98
4. KLEDING	102
5. CONCLUSIE	107
HOOFDSTUK IV: ONDERWIJS	110
1. HET ONDERWIJS VOOR 1795	110
a. Inleiding	110
b. Het onderwijs aan het begin van de oprichting van de beide tehuizen	112
c. Toenemende aandacht voor het onderwijs	119
d. De schoolmeester	121
2. HET ONDERWIJS NA 1795	128
a. Inleiding	128
b. Onderwijshervormingen in Utrecht	130
c. De onderwijsresultaten	135
d. Verbetering van onderwijsresultaten	141
3. CONCLUSIE	148
HOOFDSTUK V: ARBEID	150
1. INLEIDING	150
2. DE UITBESTEDING	153
a. Inleiding	153
b. Verhouding onderwijs-uitbesteding	154
c. De keuze voor een vak	157
d. De beroepen voor jongens	158
e. De opleiding voor meisjes	159
f. De lonen van de jongens	162
g. De werkdag	167
h. Werken binnen de tehuizen	168
i. Werkloosheid	170
3. CONCLUSIE	170

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK VI: GEDRAG EN STRAF	173
1. INLEIDING	173
2. REGLEMENTEN IN HET BURGERWEESHUIS	174
a. Weeskind zijn in de zeventiende en achttiende eeuw	174
b. Een nieuw reglement, 1812	177
3. GEDRAG: OVER DE SCHREEF	180
a. Diefstallen	180
b. Kroeglopen en dronkenschap	182
c. Zedendelicten	187
d. Ongehoorzaamheid en weglopen	195
4. ONTWIKKELING IN DE BESTRAFFING	201
a. De straffen in beide tehuizen	202
b. Verandering in de bestraffing	205
5. CONCLUSIE	207
CONCLUSIE	209
Bijlagen bij Hoofdstuk I	214
Hoofdstuk II	215
Hoofdstuk III	218
Hoofdstuk IV	221
Hoofdstuk V	231
Hoofdstuk VI	233
Lijst van geraadpleegde literatuur	235
Lijst van geraadpleegde archivalia	242
Lijst van gebruikte afbeeldingen	245
Lijst van gebruikte tabellen	248
Lijst van gebruikte figuren	248
Lijst van gebruikte afkortingen	248
Noten bij Inleiding	249
Hoofdstuk I	249
Hoofdstuk II	253
Hoofdstuk III	257
Hoofdstuk IV	259
Hoofdstuk V	264
Hoofdstuk VI	267
Personenregister	271

b. Het beleid van het Stadsambachtiskinderhuis

Niet alleen wezen, maar alle verlaten kinderen en vondelingen vielen onder de zorg van het Ambachtskamer. Bij de oprichting van het Stadsambachtiskinderhuis komen hier geen nieuwe bepalingen bij. Slechts als andere instellingen, zoals bijvoorbeeld het Burgerweeshuis, in eerste instantie in aanmerking kwamen voor het desbetreffende kind, draaide deze op voor het vastgestelde kostgeld. De Vroedschap probeerde met allerlei maatregelen het verlaten door de ouders van hun kinderen tegen te gaan. Ouders die hun kinderen verlieten werden geeseld, gevolgd door levenslange verbanning uit de stad. Buitenechtelijke kinderen kwamen voor rekening van de ouders, werden de verzorging van hun kinderen niet konden betalen, werden in 's Stads Tuchthuis tewerkgesteld. Vroedvrouwen werden verplicht aangifte te doen van alle geboren kinderen, inclusief de onecht verwekten met naam en toenaam. Later werd hier nog een boete van 50 gulden aan toegevoegd, en nog later aanbrenghpremie van 100 gulden, voor degenen die de personen konden aanwijzen die hun kind te vondeling legden. Vondelingen kwamen echter maar weinig voor. In de geschiedenis van het tehuis komen maar enkele meldingen van te vondeling gelegde kinderen voor.

De kosten voor de verzorging kwam wisselend terecht bij de Aalmoezenierskamer en het Stadsambachtiskinderhuis, een consequent beleid werd niet gehanteerd. Uiteindelijk, in de loop van de achttiende eeuw werd het de gewoonte dat het Stadsambachtiskinderhuis opdraaide voor de verzorging en de bijkomende kosten van vondelingen.

Ook voor tijdelijk onverzorgde kinderen of voor verwaarloosde kinderen wier ouders nog leefden of aanwezig waren, werd het Huis opengesteld, maar dan op kosten van de Aalmoezenierskamer. Het uitgangspunt was dat alleen in Utrecht geboren kinderen opgenomen werden. Dit was in overeenstemming met de armenzorg van die tijd. Men nam alleen mensen in de armenzorg op die in de desbetreffende gemeenteboden geboren of lange tijd gewoond hadden. Er werden in de

loop der tijd daarop wel uitzonderingen gemaakt. Het criterium hierbij was of de kosten vergoed werden. Uitzonderingen werden ook wel gemaakt voor bijvoorbeeld religieuze of oorlogsvluchtelingen.²⁹

Een verzoek tot opname ging door middel van een rekest aan de regenten van het Kinderhui. De regenten waren officieel niet bevoegd zelfstandig kinderen op te nemen. Dit moest geschieden met toestemming van de Vroedschap en dat was een grote beperking voor hun bevoegdheid. Het voordeel was dat in geschillen de verantwoordelijkheid lag bij het centrale gezag. En conflicten waren er. Het Stadsambachtiskinderhuis, Burgerweeshuis, Aalmoezenierskamer en de diaconieën van de verschillende gezindten konden allemaal kinderen opnemen en dit was een bron van conflicten, waarin de Vroedschap het laatste woord had. Er waren wel onderlinge overeenkomsten maar door geldnood werden deze vaak niet nageleefd. Vooral het Burgerweeshuis had hier problemen mee en hoewel zij officieel autonoom waren had de Vroedschap toch meer zeggenschap dan de Broederschap.³⁰

Hoe ging zo'n opnameverzoek in zijn werk? In 1745 komen we een voorbeeld tegen van een opnameverzoek voor een verlaten kind. Hendrik Pinte verzocht om Johanna Catharina Coppe op te laten nemen in het Kinderhuis, de lasten waren voor hen te hoog geworden. Johanna was een onecht kind, maar woonde al elf jaar bij hen. De moeder bleek onvindbaar te zijn. De regenten wezen in eerste instantie het verzoek af omdat niet was gebleken of de moeder was overleden. Later kwamen er echter berichten binnen over de moeite die Hendrik en zijn vrouw zich getroost hadden om de moeder te vinden. Ze waren door half Nederland gereisd om te zoeken naar de moeder. De reizen naar Den Haag, Amsterdam en Zeeland bleken echter vruchteloos te zijn. Ook het feit dat de beide personen al sinds jaar en dag burger van de stad waren en ledematen waren van de gereformeerde kerk, wierp een ander licht op de zaak. De regenten boden aan om de zaak opnieuw in beschouwing te nemen.³¹

Soms waren het omstanders die een geval van verwaarlozing

aangrepen om de slachtoffers op te laten nemen in het Kinderhuis. Een buur van het echtpaar Johannes Bast en Gerrigje Ouwekerker meldde dat beide sinds enige tijd een

"seer slegt leven hebben geleijt en haar bijna dagelijks in den drank sodanigh te buijten gaan, dat niet alleen op hunne huishouding geen agtslaan, maar haare vier kinderen van alles ontbloomt en sonder deselve te eeten geven laten lopen, waaromme dezelve kinderen door den honger genoodsaakt worden deesen en geenen om een stuk brood te vragen."

Daardoor kon het gebeuren dat de kinderen (Jan Hendrik 22 jaar, Elizabeth 22, Agnes 18 en Christiaan 14) om de honger te stillen "eenige bonnetjes" van hun ouders stalen en verkochten om brood te kunnen kopen. Toen hun ouders daar achter kwamen werden ze het huis uitgejaagd. Het is *"derhalve seer te dugten [...] dat de gemelde kind¹ of van gebrek sullen vergaan of van haar reets begonnen Quaad tot erger sullen over gaan"* De buurtgenoot verzocht om de kinderen eten en verder onderhoud te geven, omdat de beide ouders lidmaat waren. Het voorstel werd echter mede door de Vroedschap afgewezen. De ouders ontvingen vanwege hun uitzonderlijk slecht gedrag geen bedeling, wat een voorwaarde was voor opname van kinderen. Bij toezegging van het verzoek zou het als een aanleiding kunnen dienen tot meerdere soortgelijke zaken van verwaarlozing. Het was voor de gemeente een te grote inspanning om dergelijke *"kleijne en ouderloose kinderen onder hun opsigte te moeten nemen, die dagelijks te moeten observeren [en] van alle nooddrift te versorgen, mitsgaders sulk een educatie te verschaffen, als natuurlijke en regtaardige christelijke ouders"*. Dit zou een te grote belasting voor de toch al overbelaste diaconie en het Kinderhuis betekenen.³²

Particulieren en instellingen zoals de diaconie moesten voor opname van kinderen die onder hun hoede waren besteedgeld betalen. Dit bedroeg in de achttiende eeuw 40 guldens voor instanties en 50 guldens voor particulieren. In 1800 gaat men dit bedrag verhogen tot respectievelijk 60 en 80

guldens plus betaling van de uitzet.³³ De reden hiervoor was dat vooral het aantal onechte kinderen en vondelingen in Utrecht na 1795 toenam.³⁴ Daarnaast bleek ook dat deze kinderen dikwijls snel overleden.³⁵ Verweesde, verwaarloosde en verlaten kinderen, waar van de meest direkt betrokkenen niet bekend waren of de verzorging niet kon betalen, werden veelal gratis opgenomen.

Verder was het een algemene regel dat kinderen die eenmaal het huis verlaten hadden, uit eigen keus³⁶ of meerdere malen³⁷ of op een late leeftijd weggelopen waren, niet meer in het huis aangenomen werden. Een uitzondering hierop waren de jongens die naar Indië gingen en weer terug in het Kinderhuis konden komen als zij nog geen 22 jaar waren. Voorwaarde was wel dat zij hun inkomsten ten gunste van het huis lieten komen.³⁸ Het lijkt erop alsof de regenten de Indiëtijd als een uitbesteding c.q. vakopleiding beschouwden.

De kinderen die in het Kinderhuis kwamen, werden opgenomen op allerlei leeftijden. Exacte cijfers zoals in het Burgerweeshuis hebben we niet. We kunnen wel de richtlijnen van het bestuur nagaan. Tot hun zesde jaar werden de kinderen uitbested bij een gezin.³⁹ Dit gezin kon ook bestaan uit mensen die het kind hadden aangegeven en dus geld kregen voor de verzorging van het kind. Er waren ook steeds kinderen, veelal ziekelijke, die ten laste van het Huis uitbested werden in gezinnen, omdat zij niet geschikt waren om samen met de anderen kinderen in het Huis opgevoed te worden. Groot was dit aantal kinderen nooit, zo'n één à tien kinderen.⁴⁰ De maximum leeftijd waarop men werd opgenomen, werd in 1742 bepaald op achttien jaar voor jongens en zeventien voor meisjes.⁴¹

Het aantal kinderen dat op kosten van andere instellingen in het Stadsambachtskinderhuis zat, was erg groot. In sommige jaren was dit aantal meer dan 50% van het totaal. De opname van bestedelingen dateert van 1692 toen de Vroedschap besloot dat kinderen, voorheen uitbested door de Aalmoezeniers-

kamer bij andere gezinnen, in het Stadsambachtskinderhuis terecht konden. Tussen 1720 en 1790 bedroeg dit aantal 54 à 60 kinderen. Na 1795, 84 en in 1806, 103. Het aantal door de diaconie besteedde kinderen was kleiner. Dit varieerde van één kind in 1735 tot 54 in 1795. Ook vanuit de Waalse diaconie en het Gerecht werden er kinderen in het Stadsambachtskinderhuis uitbesteed.⁴² In 1807 was de verdeling van de kinderen als volgt:⁴³

tabel 2.1. Instanties die kinderen uitbesteedden in het Stadsambachtskinderhuis

	jongens	meisjes	totaal
Behorend tot het huis	30	42	72
Aalmoezenierskamer	46	34	80
Gereformeerde Diaconie	5	8	13
totaal	81	84	165

Bron: GAU, St. II, nr. 427, 24-07-1807.

4. DE UITZETTING

Van begin af aan lag het tijdstip van uitzetting in de beide tehuizen bij de leeftijd waarop getoond werd, dat het kind in de toekomst zichzelf onderhouden kon. Zoudenbalch merkte hierover op; *"En als de tijd gekomen is, dat meisjes en jongens zichzelf voortaan zullen kunnen onderhouden en hun brood winnen, dan zal men ze toestemming geven, om ze te laten gaan. Mits ze beloven, dat ze zullen bidden voor mij en andere weldoeners van het gesticht, en dat ze de belangen van het huis altijd zullen blijven bevorderen."*⁴⁴

De leeftijd

Hoewel we dit niet direct kunnen staven, komt het ons voor dat dit in de eerste eeuwen ervoor zorgde dat de wezen makkelijk tot ver in hun twintiger jaren bleven 'plakken', regelmatig zelfs tot na hun veertigste. Terwijl men over de inname soms zoveel problemen maakte, deed men hier niet zo moeilijk over. Dikwijls zorgden deze oudere wezen dan ook voor hun eigen kostje, of leverden ze ervaring en hulp in de huishouding.

De leeftijd waarop in het Kinderhuis de uitzetting plaatsvond, leek lange tijd van weinig belang te zijn geweest. Pas in 1774 naar aanleiding van een onderzoek naar bezuiniging op voeding en andere goederen, kwam als een van de conclusies naar voren dat jongens op tweeëntwintig en meisjes op twintigjarige leeftijd het Huis moesten verlaten.⁴⁵

tabel 2.2. verblijfsduur jongens in Stadsambachtskinderhuis in percentages

	1-10 jaar	11-20 jaar	>21 jaar
1715-1745	67	29	4
1746-1775	71	26	3
1776-1815	69	31	0

Bron: GAU, St. II, nr. 1875.

Eén van de aanleidingen vond plaats in 1770, toen een jongen gestraft werd na een nachtelijk bezoek aan de kermis van Maarssen en bij terugkeer de stadspoorten gesloten vond. Bij nader onderzoek bleek dat de jongen al 27 jaar was en eigenlijk te oud voor het Kinderhuis was (men hield blijkbaar de leeftijden niet zo goed bij).⁴⁶ Ook bij de aanbesteding in 1774 werd duidelijk dat er toen enkele jongens oud genoeg waren en in staat konden worden geacht om zelf de kost te verdienen.